GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ BAĞLAMINDA BEYPAZARI EVLERİ*

Beypazarı Houses Within The Context of Traditional Ecological Knowledge

Doç. Dr. Şirin YILMAZ**

ÖZ

Ekoloji, biyoloji biliminin alt araştırma alanlarından biri olarak ortaya çıkmış bir çalışma sahasıdır. Tüm doğal varlıkların birbirleri ve çevreleri ile ilişkisini incelemeye odaklanan ekoloji, doğayı birbirlerinden bağımsız düşünülemeyecek, birbirleriyle uyumlu işleyen parçalardan müteşekkil bir sistem olarak görür. Kültür ise, bireyin ve toplumun, ideal yaşama ulaşmak üzere, içinde bulunduğu doğal çevresinde, deneyimler sonucu elde ettiği, uyguladığı gelecek kuşaklara aktardığı âdet, gelenek, örf, tutum ve davranış kalıplarını oluşturan karmaşık bir bütündür. O halde, doğal çevre, her türden kültürel üretimin gerçekleşmesinde başat rol oynamaktadır. Bu anlamda ekoloji, farklı açılardan kültür araştırmaları yapan sosyal bilimleri de etkilemiştir. Sosyal bilimlerde kültürel ekoloji kavramı, toplumların çevreye uyumlanma, evrilme, sürecini ve bu süreçteki sözlü, yazılı, maddî, davranışsal üretimlerini çalışan araştırma sahalarıdır. Kültür, ortaya çıkardığı her türden üretimi, gelenekselleşen ortak kabuller çerçevesinde muhafaza eder. Bu bağlamda "Geleneksel ekolojik bilgi" olarak değerlendirilen yaklaşım, toplumların doğal çevrenin bütün koşulları ve bütün imkânları karşısında yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla hayata geçirdiği her türlü fikir, keşif, pratik, inanç ve davranışların tamamıdır. Dolayısıyla, geleneksel ekolojik bilgi, sosyal bilimlerin kavşak noktasında yer alan halkbilimi için, doğa ile eşgüdümlü kültürel yaratımları anlamaya yönelik bir yaklaşım tarzıdır. Halkbilimi perspektifinden geleneksel ekolojik bilgi, toplumların geleneksel dünya görüşü veya halk felsefesi ya da zihniyeti denebilecek tutum ve davranışlar dizgesi ile oluşturucu, yönlendirici ve koruyucu mahiyette bir karşılıklı etkileşimin temel kılavuzu durumundadır. Bu bakışla, geleneksel ekolojik bilgi, kendi içlerinde yarattıkları bilgiyi muhafaza etmekte hemfikir olan insanlar topluluğu olarak kabul edilen bir gelenek çevresinin ortak tutum ve davranışlarına dair sebep- sonuç bağlantısını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda yerel karakter taşımaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi, halk hekimliği, halk veterinerliği, halk inançları, halk takvimi, halk ekonomisi ve halk mimarisi gibi halkbiliminin araştırma kadroları ile yakından ilişkilidir. Uzun yıllar içinde deneme- yanılma yöntemi ile sabitlenen geleneksel mimarî bilgi, ekolojik çevrenin elverdiği coğrafya, iklim, malzeme koşullarına göre belirlenir ve uygulanır. Örneklem alan olarak seçilen Beypazarı İlçesi, Ankara'nın kuzey batısında ve mimarî malzeme bakımından taş, ahşap, kerpiç, kireç kullanımına elverişli bir coğrafyada yer almaktadır. Beypazarı, Türk konut mimarisinin belirgin özelliklerini taşıyan örneklere sahiptir. Bu evler sadece malzeme bakımından değil; bir deprem kuşağında bulunan söz konusu coğrafyada, geleneksel inşa anlayışının, depreme karşı aldığı önlemleri de göz önüne sermektedir. Bugün, betonarme binalar, gayet düşük şiddetli bir depremle bile yerle bir olurken, geleneksel yöntemle inşa edilmiş bu yaşlı binalar, dimdik ayakta durmaktadır. Yerel halkı çevreleyen ekoloji evreninin, inançlara yönelik birtakım uygulamalarda da belirleyici olduğu muhakkaktır. Beypazarı evlerinin kimi bölümlerinin inşasında da doğal çevre varlığı ve inançlar örtüşerek birtakım uygulamaların hayata geçmesini sağlamıştır. Halk hayatında gerçekleşen birçok davranış hakkında "neden?" ve "nasıl?" sorularının yanıtı, geleneksel ekolojik bilginin içinde saklıdır. Geleneksel Beypazarı evleri, bu bilginin verileri kapsamında, yerel yapı ustalarının doğa ile bütünleşik akılcı çözümlerini gözler önüne sermektedir. Bu makalede geleneksel ekolojik bilginin, yapım malzeme ve yöntemleri, ilgili inançlar bağlamında Beypazarı evleri üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Çalışma sırasında yazılı kaynak taraması, gözlem, mülâkat yöntemlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda bu bilginin geleceğe yönelik koruma ve sürdürülebilirlik yaklaşımına dair öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Geleneksel ekolojik bilgi, halkbilimi, geleneksel mimari, maddî kültür, Beypazarı.

---

* Geliş tarihi: 3 Ekim 2019 - Kabul tarihi: 5 Aralık 2019
Yılmaz, Şirin. "Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Beypazarı Evleri" *Millî Folklor* 124 (Kış 2019): 213-229

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, sirinyo@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6038-0971

ABSTRACT

Ecology is a field of study that has emerged as one of the sub-research areas of biology. Ecology, which focuses on examining the relationship between all natural beings and their environment, sees nature as a system consisting of harmoniously functioning parts that cannot be considered independent of each other. Culture, on the other hand, is a complex whole that forms the customs, traditions, attitudes and behaviors patterns that the individual and society obtains as a result of their experiences and conveys them to future generations in order to reach the ideal life. The natural environment, then, plays a major role in the realization of all kinds of cultural production. In this sense, ecology has influenced the social sciences that conduct cultural studies from different perspectives. The concept of cultural ecology in social sciences is research areas that study societies' adaptation, evolution, process and verbal, written, material and behavioral productions in this process. Culture maintains all kinds of production it produces within the framework of the traditionally accepted common assumptions. In this context, the approach considered as "traditional ecological knowledge" is all kinds of ideas, discoveries, practices, beliefs and behaviors that societies implement in order to improve the quality of life against all conditions and opportunities of natural environment. Traditional ecological knowledge is therefore an approach to understanding the nature-coordinated cultural creations for folkloristics at the crossroads of social sciences. Traditional ecological knowledge from the perspective of folkloristics is the basic guide of societal worldview or a system of attitudes and behaviors that can be called as folk philosophy or mentality and a constructive, directive and protective interaction. From this perspective, traditional ecological knowledge reveals the causal link between the common attitudes and behaviors of a traditional environment, which is regarded as a community of people who agree to preserve the knowledge they create within themselves. It also has local character. Traditional ecological knowledge is closely related to the research interest of folkloristics, such as folk medicine, folk vet, folk beliefs, folk calendar, folk economy and folk architecture. Traditional architectural knowledge, which has been fixed by trial and error method for many years, is determined and applied according to the geography, climate and material conditions allowed by the ecological environment. The district of Beypazari, chosen as a sampling area, is located in the northwest of Ankara and is suitable for the use of stone, wood, adobe and lime in terms of architectural material. Beypazari has examples with distinctive features of Turkish housing architecture. These houses are not only in terms of materials; in this geography, which is located in an earthquake zone, the measures taken by the traditional construction approach against earthquake are also taken into consideration. Today, while the concrete buildings are destroyed by a slight intensity earthquake, these old buildings, built by the traditional method, stand upright. It is certain that the ecological universe surrounding the local people is also determinant in some practices regarding beliefs. In the construction of some parts of Beypazari houses, the existence of natural environment and beliefs overlapped and enabled some practices to be implemented. The answers to the "why?" and "how" questions about many behaviors in public life are hidden within traditional ecological knowledge. Traditional Beypazari houses reveal the rational solutions of local building masters integrated with nature within the scope of this information. In this article, the impact of traditional ecological knowledge on Beypazari houses in terms of construction materials and methods and related beliefs is evaluated. Literature review, observation and interview methods were used during the research. Based on the data obtained, recommendations are made for the future conservation and sustainability approach of this information.

Key Words

Traditional ecological knowledge, folklore, traditional architecture, material culture, Beypazari.

Giriş

Halkbilimi, belirli bir kültürün ürünlerini inceleyip yorumlarken, toplumun ortak kabulü olarak kuşaklar arasında nakledilen ve gelenekselleşen bilgiden yoğun olarak faydalanır. Söz konusu geleneksel bilgi, halkbilimine kültürün sosyal, dinî, ekonomik, siyasî, coğrafî koşullar ışığında geçmişe dair belleğini, bugününü, bütüncül olarak görebilecek, anlayabilecek bir perspektif sağlar. Nitekim, halkbiliminin alanı, amacı ve konuları hakkında, "Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik grubun yaşamının bütününü kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama bilincini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamı düzenleyen ve zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, kurumu, kurumlaşmayı göz önüne sermede; bir ucuyla geçmişe, bir ucuyla da zamanımıza uzanan gelenekler,

görenekler, âdetler zincirini saptamada, bu zincirin engelleyici veya destekleyici halkalarını belirlemede; halk kültürünün atardamarlarını yakalayarak, bunlardan özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada halkbiliminin rolü ve önemi birinci derecededir" (Örnek 1977: 16) şeklindeki tespit, bu bilim dalının, geleneksel bilgiye dayalı malzemesinin ve inceleme yöntemlerinin ne kadar da zengin, çok yönlü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu tespite göre, bir toplumun yaşamının her cephesini kapsayan, karmaşık ve çok katmanlı bir bünye olarak kabul edebileceğimiz kültürü inceleyen halkbilimi, birey ve toplumun bütün pratiklerini anlamak üzere başvurulacak öncelikli bir bilim dalı olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla halkbilimi kültürel bağlamda tarih, edebiyat, antropoloji, arkeoloji, dilbilimi, göstergebilim, sosyoloji, sanat tarihi, etnoloji, tıp, veterinerlik, eczacılık, tiyatro, iletişim bilimleri, coğrafya, mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi bilim dalları ile onların yöntem ve bulgularında faydalanmak, onlara katkı sağlamak bakımında yakın ilişki halindedir.

Bu çalışmada, halkbiliminin ekoloji bilimi ile ilişkisi üzerinde durulacak, kültür çalışmaları ekseninde, ekoloji bünyesinden üretilmiş geleneksel ekolojik bilgi bağlamında alan örneklemesi olarak seçilen Beypazarı'nda geleneksel ev inşasına dair yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Ekoloji ve Geleneksel Ekolojik Bilgi

Ekoloji sözcüğü, eski Yunanca'da "ev, eve ait" (burada, içinde yaşanan çevre, tüm canlılar) anlamına gelen oikos ve "bilim, çalışma, araştırma" anlamına gelen logos sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş, "canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi, araştırılması" şeklinde tanımlanan bilim dalının adıdır. Ekolojinin müstakil bir bilim dalı haline gelmesi 1900'lü yılları bulsa da, sözcük, ilk kez 1869 yılında canlıların bir arada yaşadıkları doğal ortamla ilişkilerini inceleme odaklı kullanılmıştır. Biyoloji biliminden kaynaklanan ekoloji, zamanla, doğal çevreye ve bu çevrede yaşayan organizmaların bir bütün halinde döngüsel işlevlerine işaret eden bir sistem olarak "ekosistem" sözcüğünü üretmiştir (Odum vd. 2016: 2- 6). Bu noktada, *Antropoloji Sözlüğü*'nde "belli bir alandaki canlı topluluklarının ve cansız varlıkların topyekûn oluşturdukları sistem" (Emiroğlu vd. 2003: 257) şeklinde yer verilen ekosistem anlayışında, "belirli bir alan" vurgusu dikkat çekmektedir. Fritjof Capra'ya göre belirli alandaki bu ekosistemler, tıpkı bireysel organizmalar gibi hayvanlar, bitkiler, mikroorganizmalar ve cansız maddelerin daimî aktif enerjisinin değiş- tokuşunu kuşatan karmaşık bir karşılıklı bağımlılıklar ağıyla birbirine raptedildiği; kendi kendini organize eden ve kendi kendini düzenleyen sistemlerdir. Tüm sistemler dinamiğinin doğrusal değil birbirine kenetlenmişliği, ekolojik bilincin gerçek özü; diğer bir deyişle, sistemsel bilgeliğin özüdür. Söz konusu bilgelik, geleneksel yaşam süren kültürlerin ayırıcı özelliğidir ve aşırı rasyonel, mekanikleşmiş modern çağın kabulleri arasında yer alamamış, göz ardı edilmiştir Sistemsel bilgelik, modern ekolojinin kavrayışlarıyla uyumlu olan doğanın bilgeliğine karşı derin bir saygıya dayanır. Doğanın bilgeliğine duyulan saygı, ekosistemlerdeki kendi kendini organize etme dinamiğinin temelde insan organizmalarının dinamiğiyle aynı olduğu kavrayışından destek bulmuştur ki bu bizi, doğal çevremizin canlı ve bilinçli olduğunu kabule zorlar. Böyle bir kabul neticesinde, çevre korumasına indirgenmiş dolaysız ilgileri fazlasıyla aşan derin bir ekolojik anlayış ortaya çıkar. Bilim dünyasında doğal çevrenin in-

san yararına işletilmesiyle ilgilenen "sığ çevrecilik" hareketi karşısında, doğa bilincini gezegenin ekosistemleri içinde yaşayan insanoğlunun kültürel mirasının bir parçası olarak benimseyen "derin ekoloji", doğal denge ile manevî bilinç arasındaki güçlü bağı vurgulamaktadır (Capra 2018: 461- 464, 489- 492). Doğal çevredeki bütün canlı ve cansız varlıklarla insan da ekosistemin parçası olarak içindedir ve yaşadığı belirli alanda bulunan tüm varlıklarla simbiyotik ilişki içindedir (Leopold 1968: 172- 173). Bu nedenledir ki ekoloji, insanî bilimlerle ilgili çalışma alanlarında da kendine yer bulmuş, ekonomik ekoloji, nüfus ekolojisi, sosyal ekoloji, siyasal ekoloji, insan ekolojisi, örgüt ekolojisi, ekoeleştiri gibi başlıklarda değerlendirilir olmuştur. Toplum bireyleri tarafından ortaklaşa kabul edilen ve paylaşılan, muhafaza edilen, gelecek kuşaklara aktarılan gelenek, görenek, örf, adet, tutum davranış ve inançlar evreninde hayata karşı çok katmanlı bir tavır alış sistemi olmak anlamında, doğrudan "kültür"e yönelik çalışmalar yapan bilim dalları içinde de kültürel ekoloji, kültür ekolojisi, ekolojik antropoloji, çevresel antropoloji olarak adlandırılan alt araştırma başlıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, doğa ve insanlığın ilişkisi hakkında geniş kavrayışla, basit fiziksel- mekanik özelliklere indirgenemeyecek kadar karmaşık ve zengin olan doğal dünyanın kendiliğindenliğine bilinçli bir saygıyı öngören; "çeşitlilik içinde birlik" anlayışına holistik yaklaşımı ilke edinmiş olan (Bookchin 2013: 86) ekolojinin yaşamın her alanına ve safhasına dair üretilmiş, paylaşılmış, kuşaklar arası aktarılarak muhafaza edilmiş geleneksel bilgiye değer vermek, yaratıcı ve özgün gelenek çizgisinden çıkarımlar yapmak bakımından, halkbilimi ile de yakın ilişki içinde olduğu açıktır[1]. Dahası, fen bilimlerinin çeşitli dallarında ekoloji alanında çalışan araştırmacılar, halkın tecrübe ile sabitlenmiş âdetlerine, hukuk anlayışına dayalı geleneksel bilgi ağındaki dokuları oluşturan kaynakların paylaşımı, yönetimi, korunması, işlevsel ürünlere dönüşmesi hakkındaki işleyişin, kültürel çalışmalar kapsamında değerlendirilmesi gereğine işaret eder (Wavey 1993: 11-16; Ruddle 1993:17-24; Johannes 1993: 33-38; Tont 2016: 41). Öyle ki "kutsal ekoloji" olarak ifade edilen anlayış, doğal varlıkların korunması, doğal dengenin sürekliliği çerçevesinde inançları, gelenekleri, görenekleri, sözlü tarihi ön plana alan bir tavır sergilemektedir (Berkes 2008: 1-96) Nitekim UNESCO'nun 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında tespit edilen halkbilimi kadroları arasındaki "Doğa ve Evrenle İlgili Uygulamalar" başlığı altında, ekolojik bilginin gelenek bağlamına vurgu yapan konular bulunmaktadır. Mitik, şamanik kozmogonik, eskatolojik halk inanışları; halk hekimliği; halk takvimi ve meteorolojisi; halk mimarisi; halk mutfağı gibi konular, alt başlıkta yer almaktadır (Oğuz 2009: 138-141). İçerik, halkın, kendisini kuşatan varlıkların tamamıyla ahenkli ve iyi niyetli olarak yaşadığı ilişkiye dair bütün çıkarımlarının ve deneyimlerinin toplamı şeklinde tanımlayabileceğimiz geleneksel ekolojik bilginin tüm bileşenlerine sahiptir. Bileşenler, halkın doğal sistemle ilgili tasavvur edilen, deneyimlenen, ortak kabule ulaşan, birbirini tamamlayan alt kadroları, toplum yaşamını ayrıştırıcı alt kategorilere indirgemeksizin, bütüncül bakış açısı ile düzenlenmiştir. Halkbiliminin geleneksel ekolojik bilgiye dair kabul ve pratikleri, Arthur Lyon Dahl'ın ifadesiyle nadiren yazılı formda bulunur ve ne kadar süreyle hayatta kalacağı belli değildir (Dahl 1989: 57- 66). Bu bağlamda geleneksel ekolojik bilgi, niceliğe değil niteliğe dayanır; aklı ve maddeyi bir arada ele alır, ahlâkî değere ve manevî yapıya sahiptir. Geleneksel ekolojik bilginin temelinde

gözlem ve deneme- yanılma yatar, verileri, uzun tarihsel süreç içinde kendi kaynakları vasıtasıyla elde eder. Bu özellikleri itibariyle, geleneksel ekolojik bilginin sosyal bağlamı sözlü tarihten beslenen manevî bağıntıları, müstakil bir kozmoloji ya da dünya görüşünü, toplum üyeleri ve diğer canlılar bakımından mütekabil olmaya ve gerekliliklere dayanan ilişkileri, ortak kabul ve amaç üzerine tesis edilmiş yerel kaynak yönetimi geleneklerini kapsar (Berkes 1993: 4- 5). İşaret edilen hususlar çerçevesinde, geleneksel ekolojik bilgi, farklı araştırmacılar tarafından yerli bilgi, yerel bilgi, geleneksel bilgi gibi belirli bir yere özgü geleneksel değerleri vurgulayan düşüncelere ve uygulamalara odaklanmış adlandırmalarla da ifade edilmektedir (Butler 2006: 108- 110).

Döngüsel ve birbiriyle uyumlu işleyen doğa bütünlüğünün değeri Doğu'nun ve Batı'nın kadim kültürlerinden beri farklı vesilelerle dile getirilmiş olsa da aslında bu başlıkların ortaya çıkışını ve ekolojik yaklaşımın bilim dalları arasında geniş yer bulmasını, Rachel Carson'ın 1962 yılında *Sessiz Bahar* adlı kitabını yayımlamasının tetiklediği söylenebilir. Kitap, özellikle tarımda kullanılan kimyasalların yarattığı çevre kirliliğinin insan, bitki, hayvan, deniz, akarsu, hava, toprak üzerindeki yıkıcı etkilerini çarpıcı ve düşündürücü bir üslûpla gözler önüne serer. "Bir zamanlar Amerika'nın kalbinde bütün yaşamın çevresiyle ahenk içerisinde göründüğü bir kasaba varmış. Bu kasaba ilkbaharda yeşil tarlaların üzerinde beyaz çiçek bulutlarının gezindiği, yamaçlarında meyve bahçeleri ve geniş buğday tarlalarının oluşturduğu bir satranç tahtasının tam ortasındaymış. …" cümleleriyle, yazarın "bir zamanlar" ifadesiyle başlayarak, gelecekten bugünü anlatan "Yarının Masalı" bölümü, bir yaşam tarzının ifadesi anlayışıyla, kültürel bakış açısına sahip okuyucunun zihninde, doğal ortamın can suyunun çekildiği bir gelecek imgesi bırakmaktadır. Carson'ın Yarının Masalı, ilerledikçe, insanın içini huzurla dolduran doğal dünyanın zenginliği giderek azalır, insan, hayvan ve bitkileri ölüme sürükleyen âni, açıklanamayan hastalıklarla, kuraklıkla görünürlük kazanan acı bir çevre felaketi yaşanır. Bu felaketin sebebi, toplumun üzerine çöken uğursuz büyüdür (Carson 2011: 1-3). Bu uğursuz büyü, doğayı, dengesini bozacak şekilde bencilce ve hoyratça tek yönlü kazanınım emelleri uğruna kötüye kullanan "modern" insan denilen canlı tarafından yapılmıştır. Oysa geçmişin iyiliği, sağlığı, bereketi insanoğlunun, doğayı içinde mutlulukla yaşayacağı evi olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Günümüzde bu görüş, sadece kırsal kesimde yaşayan toplumlar arasında canlılığını korumaktadır. Çünkü modern insanın dünya görüşünü yönlendiren en belirleyici güç kapitalizmdir. Doğa ile savaşmak yerine barışık yaşamayı ilke edinen toplumlar, onun, kendilerine bereket dolu karşılıklar vereceğini bilir, geleneksel dünya görüşünü bu anlayış üzerine kurar. Halk felsefesi, geleneksel dünya görüşü veya halk zihniyeti olarak dile getirilen yapı, her bir halkbilimsel dışa vurumun ve kabullenişin meşruiyet zeminidir. Dış dünyanın gerçekliğini algılayarak ona uyumlu biçimde sergilenecek davranışların kendi içinde tutarlı işleyişi de zihniyet ürünüdür (Çobanoğlu 2000: 12). Dolayısıyla belli bir bakış açısıyla bütünleşmiş şekilde sürdürülen değerler, tercihler ve eğilimler toplamı olarak, "dünyaya ve dünya ilişkilerine içten doğru bir tavır alış" şeklinde açıklanan zihniyet, değerler toplamının temelde gerçek bir yapıya, yani somut davranış örüntülerine dayalı olması itibariyle, yaşam tarzının kendini birtakım tavır ve uygulamalarla dışavurumunu gerçekleştirdiği oluşun özünde var olan içe-

riktir (Ülgener ty.: 14- 16). Böylece, içinde var olunan ekolojik düzen, zihniyet özünün oluşmasında başat rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yaygın alışkanlıklar, dil, gelenekler iklimin, mevsimlerin doğa çerçevesi içinde yer alan bir değerler toplamını ve eylem demetini temsil etmektedir. Dünyanın en tercih edilir mekânlarında konumlanmış ülkelerde göğün aydınlığı, güneşli uzun günler kuzeyin uzun kış geceleriyle tezat teşkil ederken gerek yaşam biçimini, gerek zihniyeti gerekse de kültürü derinden etkilediğine (Dollot 1991: 61) göre, toplumda âdetleri, gelenekleri, örfleri, sözlü yaratmaları, maddî ürünleri gerçekleştiren eylemler de içinde yaşanan ekosistemle eşgüdümlü bir dünya görüşünün/zihniyetin sonucudur.

Öyle anlaşılıyor ki Carson'ın masalındaki "bütün yaşamın çevresiyle ahenk içinde göründüğü bir kasaba"nın halkı, en temel yaşamsal ihtiyaçlarından biri olan barınma ihtiyacını doğa ile barışık, ona zarar vermeyen, malzeme, konumlandırma, ısı ve ışıktan faydalanma, mekân kurgusu bakımından en faydacı anlayışla tasarladığı evleri inşa edecek geleneksel dünya görüşüne veya zihniyete sahiptir. Mimariye yön veren uygulamalar, geleneksel ekolojik bilgi ile yakından ilişkili dışavurumları içeren dünya görüşü veya zihniyet özüne sahiptir. Zira içinde yaşanan bir yapının birey için bir ilk kabuk, onu çeviren daha geniş çevrenin toplum için ikinci bir kabuk olduğunu belirten Doğan Kuban'a göre, mimari etkinlik de "çevre yaratmak" düşüncesinin hayata geçmesidir. Bir sahne gibi yaşantımızı sınırlayan, yönlendiren, tanımlayan bu çevre, toplumun ekonomik ve politik yaşantısını, teknolojik olanaklarını ve kültürel, sosyal eğilimlerini de yansıtmaktadır. (Kuban 2016: 10). Halk mimarisi, halk yapı sanatı, yerel mimari, anonim yapı sanatı gibi farklı adlandırmalarla karşımıza çıkan geleneksel mimari, "yaşamın doğrudan yansıtıcısı" (Bektaş 1996: 25) olarak görülmektedir. O halde çevre yaratan, yerel ve anonim özellik taşıyan geleneksel mimari ürünleri, yakın çevrenin sağladığı malzemelerle yerel yapı ustaları tarafından, tamamen yerel halkın ihtiyaçları ve geleneksel dünya görüşü gözetilerek gerçekleşmektedir. Söz konusu yapı tarzı, "geleneksel" sözcüğünün anlamı itibariyle toplumun ortak kabullerine ve kuşaklar boyunca nakledilen inşa ve yaşama tarzına dair bilgiler üretir; aynı zamanda, ekip çalışmasını, iş bölümünü gerekli kılması bakımından yaratıcıları için meslekî ilişki ağları ve davranış repertuarları gerçekleştirir. Bu bağlamda, maddî kültür kapsamında değerlendirilen geleneksel mimari ürünleri, kültürün temelindeki bir çok yapı taşının "neden"ini, "nasıl"ını, açıklayacak yanıtları muhafaza eder.

Beypazarı Evleri

Geleneksel mimariye dair ekolojik bilginin değerlendirilmesi amacıyla alan örneklemesi olarak seçilen Beypazarı, Ankara ilinin 100 km. kuzeybatısında bulunan, dördüncü büyük ilçesidir. Beypazarı, Ayaş, Güdül, Nallıhan, Polatlı, Çamlıdere, Seben, Kıbrısçık, Mihalıççık ilçeleriyle sınır komşusudur. Yüzölçümü 1868 km², rakımı 680 m.dir. Hıdırlık, Üçkızlar ve Salihli tepelerinin eteklerine kurulmuş ilçe, kuzey ormanlık bölümü Batı Karadeniz, güney bozkır bölümü karasal iklim özellikleri göstermesi bakımından, İç Anadolu, Batı Karadeniz ve Marmara bölgeleri arasında bir geçit iklimi karakterine; komşu ilçelere göre oldukça zengin orman varlığına ve bitki florasına sahiptir. Geniş ekilebilir toprağı bulunan Beypazarı'nın, killi, kireçli, kumlu toprak varlığı da yoğundur.

Beypazarı'nın Ankara-İstanbul karayolunun kuzeyinde bulunan, çarşı merkezinin yer aldığı eski kısmında şu an, geleneksel üslûpta inşa edilmiş 2500 kadar ev bulunmaktadır. Betonarme yapılaşmanın

süratle arttığı yeni kısım ilçenin güney yönündedir. Geleneksel yapıların yerleştiği eski Beypazarı sırtını kalker tepelere vererek sert esen kuzey rüzgârlardan korunaklı olarak konumlandırılmıştır (F.1).

F. 1: Beypazarı genel görünümünden bir kesit. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

Beypazarı'nın geleneksel evleri çoğunlukla iki, yer yer üç katlıdır. Bu evlerin bulunduğu mahallelerin kuruluşunda, evler zemine, soğuk mevsimlerde birbirinin güneşini kesmeyecek açılarda yerleştirilmiş ve ısıyı mahalle içinde tutabilmek gayesiyle ya yakın aralıklarla ya da bitişik düzende inşa edilmiştir. Bu sistem aynı zamanda sıcak mevsimlerde evlerin birbirinin gölgesinden yararlanmasını da sağlamaktadır. Işık ve ısıdan en fazla faydalanabilmek için ön cephesi güneye dönük olarak tasarlanmış bu evler, genellikle sokak ve cadde üstü konumlandırılmış olmaları nedeniyle, evlerin ancak bazılarının bahçesi vardır. "Bütün ustalar bilir ki sabah güneşidir, evi ısıtan. Evlerin yüzü sabah güneşine dönük tasarlanır" (Sabri Ustaoğlu, Mülâkat, 12 Ağustos 2019) (F. 2).

İç mekân tasarımında, uzun süreyle yiyecek muhafazasını sağlamak üzere ki-

F. 2: Sokak üzeri yerleşim. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

ler bölümleri alt kata ve genellikle kuzey yönüne yerleştirilmiştir.

Mutfak da yine kuzey yönünde ve bazen üst katta bazen de hem alt hem de üst katta yer almaktadır. Geleneksel Türk evi iç mekân tasarımında, sofanın yerleşimine göre sofasız plan tipi, dış sofalı plan tipi, iç sofalı plan tipi ve orta sofalı plan tipi olmak üzere dört ana plan tipi ortaya çıkmıştır (Eldem 1955: 24). Beypazarı evlerinin alt katları belirli bir plan tipi göstermediği için bu plan tipleri üst katlar için geçerlidir. Beypazarı'nda varlıklı ailelerin evi genellikle orta sofalı olarak tasarlanır. Kış mevsimi soğuk ve uzun, yaz mevsimi sıcak ve kuru geçen ilçede, kışın ısıyı dağılmasını önleyerek içeride tutmak, yazın da serinliği sağlamak ve rüzgâr koridoru oluşturmak için iç sofalı yerleşim daha çok tercih edilmiştir. Küçük pencere açıklıkları ısı kaybını en aza indirmenin diğer bir yoludur. Evlerin içini havalandırmak üzere pencere boşlukları, hava akımını en yüksek düzeyde sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Pencere önünde oturan kişiyi rahatsız edecek fazladan bir iç hacim ya-

ratmamak düşüncesiyle, pencerelerde sıklıkla yukarıdan aşağıya doğru sürgülü açma kapama sistemi uygulanmıştır.

Değişik öğeleri bir araya getirebilmek için bağlantı sistemleri, malzemeye istenen biçimi vermek için araçlar ve biçimlendirme süreçleri gereklidir. Bir biçimin elde edilmesi sürecinde izlenen yolların tümü "yapım" adını alır. Amaca uygun bir biçimi ve bu biçimi ayakta tutacak sistem olarak strüktürü uygun malzeme ile yapım tekniğinin olanakları içinde gerçekleştirmek, "yapı eylemi"dir (Kuban 2016: 12- 13). Geleneksel Beypazarı evlerinin yapım sürecinde, ağaç, toprak, tatlı sıva, alaturka kiremit, çinko, demir malzeme kullanılmıştır. Evlerin alt katları taş malzeme ile inşa edilir. Muntazam biçimde olması gerekmediği için, temele döşenen taş, dere kenarlarından elde edilir. Duvar örülen sarı taş, Kozalan köyünün ekolojik armağanıdır. Ormanlık, dağlık, taşı, kayası bol köyün yüksekçe yamaçlarından ilçe merkezine getirilen sarı taş, doğal ortamından geldiğinde henüz yumuşak yapısını koruduğu için elde işlenmeye uygundur. El gereçleri ile duvar örülecek şekilde biçimlendirilir, köşelenir, yüzeyi tırnak gereci ile tırnaklanır. İşlendikten sonraki birkaç gün içinde sertleşir (Sabri Ustaoğlu, Mülâkat, 12 Ağustos 2019). Taş ustaları hem evlerin temelini ve giriş katını, hem de Beypazarı merkezde ve köylerinde taş fırınları döşeyen, inşa eden kimselerdir. Deprem kuşağında yer alan Anadolu'nun, yerel yapı ustaları doğanın yol açtığı bu dezavantajı bertaraf etmek amacıyla öylesine akılcıl bir teknik uygulamışlardır ki betonarme binaların düşük şiddetli sarsıntılarda bile çatlamasına, çökmesine, yıkılmasına karşılık, bu yaşlı yapılar, birçok doğal afetten hasarsız kurtulmuştur: Giriş kat duvarı örülürken, taş dizgileri sarsıntı esnasında birbirinin üzerinde hafifçe kayarcasına hareket edecek şekilde yerleştirilmiştir. Dahası, Beypazarı'ndaki bir çok evin giriş kat duvarını oluşturan taşların arasına, dışarıdan görünmeyecek şekilde oluklar açılmış, bu olukların arasına yerleştirilen iki ucu kurşun dolgulu demir çubuklardan yapılan kayıtlarla taşlar, alt- üst ve sağ- sol taraflarından boşluk kalmayacak şekilde birbirine sabitlenmiştir. Ayrıca, yine taşlar arasına demir parçaları yerleştirilerek, sarsıntı anında yapının esnek reaksiyon vermesi sağlanmıştır (Mehmet İhsan Okyay ve Hamdi Yılmaz, Mülâkat, 10-12 Ağustos 2019). Bu alt katlar, ailenin büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvanlarına barınak, erzak muhafaza alanı ve mutfak olacak şekilde tanzim edilmiştir.

Girişin üstündeki katlarda, ana yapı malzemesi ahşaptır. Geniş ormanlık alanı bulunan ve konumu itibariyle Karadeniz Bölgesi'ne yakın bulunan Beypazarı'nın ekolojik çevresinde ahşap malzemeye erişim oldukça kolaydır. Ayrıca, geçmişte göçer evli hayat tarzını benimsemiş olan Türkler'in çadırında iskelet malzemesinin ahşap olması, konut inşasında taş ve kerpiçten daha çok ahşap kullanmaya yatkınlık kazandırmıştır. Bu zihniyetin sürekliliği, yerleşik hayatta yapı malzemesi olarak Türklerin, ahşabı çok tercih etmelerinin nedeni olmuştur (Kuban 2017: 1- 14). Geleneksel mimarinin muteber malzemesi ahşap, ısı etkisiyle genleşmeyip aksine kuruma ve güç kazanma, ses izolasyonu sağlama, elektriğe karşı yalıtkan olma, hafif ve dekoratif olma, kolayca onarılabilme özellikleri ile avantajlı durumda iken; kapalı ortamda bulunan nemi çekerek şişme, çürüme, küflenme, kurtlanma, mantarlanma, güneş ve rüzgârdan etkilenme gibi özellikleri ile dezavantajlı durumdadır. Ancak ahşabın en belirgin dezavantajı ateşe dayanıksızlığıdır (Özen 2001: 2-10). Öyle ki Beypazarı'nın geçirdiği yedi büyük yangın, geleneksel evlerin birçoğunu

yok etmiştir. Yangın esnasında ahşap parçalarını birbirine sabitleyen demir çivilerin basınçla yerlerinden kurtulup yakın evlere fırlaması, yangınların yayılmasına yol açmıştır. Yangın deneyimleri yapı ustalarını, demir çivi kullanımını en aza indirmeye yöneltmiş ve sert ağaçtan elde edilen zıvana kullanımı yaygınlaşmıştır. Ahşap ile iki parçayı birbirine sabitleme problemini bile ahşap zıvana ile çözecek kadar yakın ilişki kuran geleneksel dünya görüşü, onun "tözünü toprağa borçlu ve nefes alan, 'çalışan'; insanın içini ısıtabilen; zamanı lifleri arasına sıkıştırabilen ideal bir görünüme sahip; kendine özgü bir kokusu olan, yaşlanan hatta özgün parazitlere sahip canlı, bir malzeme" (Baudrillard 2011: 47) olarak çoktan içselleştirmiş, dış kabuğunu yine doğal yaşamın armağanı olan bu malzeme ile kuşanmıştır.

Yekpare taş ayaklar üzerine sabitlenmiş 30- 40 cm çapında 2m. aralıklarla yerleştirilmiş ahşap dikmeler taşıyıcı sistemi oluşturmaktadır. Bu taşıyıcıların üzerine yapının dört bir cephesine yatay konumda yerleştirilen yekpare hatılların her birine ilçede "öz" adı verilmektedir. Ortalama 150 cm. yüksekliğinde örülen giriş kat duvarının üzerine yerleştirilen taşıyıcıların iskelet boşluğu, "dokuma ağacı", "bedevre tahtası", "şamdolma" teknikleri uygulanarak âdeta ahşaptan örgü yaparcasına dokunarak doldurulur (F. 3). Bu uygulamalar için gereken ahşabın işlenmesi oldukça meşakkatli ve zaman alıcı bir süreçtir. Yapının taşıyıcı sistemini oluşturan ve duruma göre dik ve yatay olarak yerleştirilen ahşap malzeme, asla testere ile kesilmez; nacak ile yontularak düzlenir. Çünkü hızar testere ağzı hareket ettiği yüzeyde pütürlü, ince tırtıklı doku bırakır. Zamanla bu ince tırtıkların arasına ağaç kurdu yerleşir ve ağaç gövdesinin derinliğine nüfuz eder, ağacın ömrünü kısaltır. Bu nacak ile yontma, belirli bir el melekesi gerektiren ustalık işidir. Nacakla kesilip şekil verilmiş olan büyük ve yekpare gövdeli ahşap malzeme, uygulanacağı alanda hiçbir şekilde demir çivi kullanılmaksızın birbirine bağlanır. Çingene burgusu adı verilen gereçle, 90 derecelik açıyla üst üste gelmiş iki ağacın bağlanma noktasında, dikey olarak açılan delikler, ağaç kurdundan koruma maksadıyla dağlanır ve gürgen gibi sert bir ağaçtan yapılmış zıvana çakılarak birbirine sabitlenir. Herhangi bir amaçla toprağa gömülecek ahşap direklerin uç kısımları da ağaç kurdundan korumak için dağlanır.

F. 3: Sarı taş üzerinde şamdolma tekniği. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

Yerel halk, bahçecilik uygulamaları kapsamında da benzer bir çözüm bulmuştur: Meyve bahçelerinde ağaçlar, üzüm bağlarında makasla kesilemeyecek kadar kalın dallar da, testere ile budandıktan sonra, tam budama yeri, keskin bir bıçakla, testere ağzının pütürlü kalıntılarını tamamen toplayacak şekilde yontulur, düzlenir. Budama yüzeyi, hem güneşin yakıcı etkisinden korumak, hem de ağaç kurdu girmesini önlemek üzere çamurla kapatılır. Bu çamur kuruyup dökülmesin

diye arada bir suyla ıslatılır. Günümüzde budama yüzeyi, çoğunlukla aşı macunu adlı koruyucu bir kimyasal madde ile kaplanmaktadır.

Geleneksel Beypazarı evlerinin ikinci ve üçüncü kat ahşap iç ve dış yüzeyleri yerel halk arasında "tatlı kireç" olarak bilinen kireç ile sıvanır. Tatlı kireç, özellikle Kuyumcutekke köyü sınırlarında yer alan doğal kireç taşından elde edilir. Çevrede dağınık halde bulunan kireç taşları, bu alanda ustalaşmış Kuyumcutekkeli kişiler tarafından toplanır. Ardından, öncelikle, eni ve boyu yaklaşık 2 m. yani 4 m²'lik alanı kaplayacak şekilde ve yaklaşık 1,5 m. yükseklikte üç taraflı, yerel halk arasında "kaba daş" olarak bilinen ateşe dayanıklı taşlarla duvar örülerek ocak düzeneği kurulur. Ocağın içi büyükçe ve kirecin beyaz rengini muhafaza etmek üzere, is yapmaması amacıyla tamamen kuru, irice kütüklerle hemen hemen 1 m³ miktarında doldurulur. Yumruk büyüklüğünde kireç taşları bu kütüklerin üzerine ocak yüksekliğince yerleştirilir. Ocağın ön tarafında, içlerinde ateşlemenin gerçekleşmesi için taşlar arasında ortalama 35x35 cmlik hava boşlukları bırakılır ve bu boşlukların üzeri büyük boyutlu taşlarla kapatılır (F. 4-5). Son olarak ocak ateşe verilir ve yirmi dört saat kadar ateş yanmaya devam eder. Bu sürenin sonunda ateş sönünce, yanmış kireç taşları tek tek ocaktan çıkarılır, bir araya toplanır ve tahta tokmaklarla dövüle dövüle inceltilir, eleklerden geçirilir ve yapıların iç ve dış yüzey sıvası için kullanılmak üzere inşaat alanına nakledilir (F. 7-8). Söz konusu işlem Kuyumcutekke köyünün Kiraşlık adı verilen bölgesinde yapılır (F. 9). Bazı evlerin bahçesinde de üç tarafı çevrili ocak hazırda bulunur. Tatlı kireç, suyla karıştırıldığında, yüzeye mükemmel tutunan bir sıva malzemesidir (Hamdi Yılmaz, Mülâkat, 11 Ağustos 2019). Evlerin beyaz rengi tatlı sıvadan gelir. Ahşap malzemesinin kahverengi, beyaza yumuşak bir tezat oluşturur ve yapının hem geçmişi anımsatan hem de mütevazı ve sakin görünümüne katkı sağlar.

F. 4: Kireç ocağının hazırlanması. (Kasım Baydar arşivi. 10 Haziran 2018)

F. 5: Yanmaya hazır halde kireç topakları. (Kasım Baydar arşivi. 10 Haziran 2018)

F. 6: Kireç dövme tokmağı. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

F. 7: Kirecin elekten geçirilmesi (Kasım Baydar arşivi. 10 Haziran 2018)

F. 8: Elekten geçirilmiş kirecin belli bir yerde toplanarak kullanıma hazırlanması. (Kasım Baydar arşivi. 10 Haziran 2018)

F. 9: F. 4-5'te görülen kireç ocağının bugünkü durumu. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

F. 10: Kiraşlık mevkiinde bir kireç ocağının bugünkü durumu. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

Beypazarı evlerinin kapı, özellikle de cümle kapısı eşiklerinde ardıç ağacı kullanımı yaygındır. Çürümeye karşı dirençli bir ağaç cinsi olması, halk arasında tercih sebebidir. Bu özelliğinden dolayı mezar başları da bu ağaçtan yapılır. Ardıç, aynı zamanda, güzel kokulu bir ağaçtır. Çeyiz sandıkları, güvelenmeye karşı koruma amacıyla ardıç ağacından yapılır. Cümle kapısı eşiğindeki ardıç ağacına zaman zaman atılan çok küçük çentik yerlerinden şahane bir koku yayılır (Mehmet İhsan Okyay, Mülâkat, 10 Ağustos 2019). Kapı eşiğinde hem uzun ömürlü, hem de güzel kokulu ardıç ağacı kullanılması, Türk inanç sistemindeki "ev iyesi" algısı ile örtüşüyor olmalıdır. Zira, "Eşik, evin içine giriş izni veren ve aynı zamanda gelene, giriş sırasında bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Ev iyesi eşikte olabilir" (Kalafat 1990: 48- 49). Türkler için ailenin mahrem ve kutsal dünyası olan ev, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır. Sağlam pencereler, sağlam kapı ve tabii ki sağlam, uzun ömürlü, mis kokulu eşik tasarımı, ev halkına güven telkin eden mimari unsurlardır.

Beypazarı'nda konak adı verilen bazı büyük evlerin çatısı üzerinde "guşgana/kuşkana" görülür. Mimari bellekte "cihannüma" olarak bilinen bu alan,

Farsça çatının üstünde her yanı gören yüksekçe taraça; Dünya'yı gösteren harita anlamındadır (Devellioğlu 1986: 173). Evin iç merdiveni ile ulaşılan, çatı seviyesinden ortalama 2m. tavan yüksekliğinde inşa edilen guşgana, üç veya dört yönden pencere boşluğuna sahiptir. Çatının üzerinde yüksek bir mekân olması bakımından seyirlik manzara imkânı sağlamasının yanı sıra, sıcak yaz gecelerinde ev halkına ferah bir ortam sunan tek göz odadan ibarettir. Bu konumu ile guşgana, Türklerin Orta Asya'daki en eski surlu yerleşimlerinde bulunan gözetleme kulelerini hatırlatmaktadır. Dört köşe olarak tasarlanan surlu yerleşimlerin köşelerindeki kuleler, askerî gözetleme ve ateş yakarak işaretleşme, astrolojik gözlem yapma amacı taşıyordu ve uğuru uzak yerlere değsin diye özellikle yüksek yapılırdı (Esin 2003: 11- 121). Gök kubbeyi bir çadır imgesiyle özdeşleştiren, kozmolojik algı, samanyolunu çadırların dikiş yeri, yıldızları ise ışık gelsin diye açılmış delikler ve dünyanın pencereleri olarak düzenlemişti (Eliade 1999: 292). Dolayısıyla, Beypazarı'nın giriş ve çıkışında, özellikle ilçenin ortasından geçen Ankara- İstanbul karayolu üzerindeki evlerde bulunan guşganalar, oldukça küçük bir iç alana sahip olmakla birlikte dört yönden görüş imkânı sağlaması, evin en yüksek bölümünde yer alması, bakımından göçer evli Türk yerleşim zihniyetinin yerleşik hayattaki bir uzantısı olarak düşünülebilir. Ayrıca ilçede gıda muhafaza etme teknolojisinin olmadığı dönemde halk, kışlık protein ihtiyacını karşılamak üzere birkaç ay öncesinden satın alıp beslediği büyük veya küçükbaş hayvanı, halk takviminde "pastırma yazı" olarak bilinen, yıllık döngüde daima aynı zamana denk gelen dönemde keserdi. Pastırma yazı, ekim sonu görülen, kasım sonuna kadar süren yaklaşık iki haftalık ılık ve güneşli geçen günlerin adıdır. Kesilen et, kullanıma uygun olarak bölünür, bir kısmı kıyma çekilip kavurma yapılarak muhafaza edilir, amaca uygun olarak ayrılan bir kısmı pastırma ve sucuk yapılır. Bir kısmı da parça et olarak kurutulur. Kurutma için, çok yönden hava akımına elveren guşganın tavanına sabitleyip sarkıtılan kancalara, iki ucu iki kancaya gelecek şekilde yerleştirilen sopalarla asma düzeneği hazırlanır, pastırma, sucuk ve parça et iplerle tutturulup düzeneğe asılır ve kurumaya bırakılırdı. Kurutulmuş parça et, çoğunlukla fırın aşı yapılarak tüketilirdi. Guşganası olmayan evlerde ise evin, etin kurumasını sağlayacak hava akımı olan bir bölümü, bu iş için kullanılırdı. Günümüzde guşgana kışlık yiyecek hazırlığında sadece sebzemeyve kurutma alanı olarak işlevini sürdürmektedir (F.10).

F. 11: Guşgana. (Şirin Yılmaz arşivi. 13 Ağustos 2019)

Türkler'in göçer evli yaşam tarzı, ekonomik faaliyetlerinin gereğince, hayvanlarını beslemek üzere mevsimsel göçlere ve yaylak- kışlak düzenine dayanmaktaydı (Ögel, 1978: 5- 38 ve Gökalp 1976: 27 ve Kutlu 1992: 59- 60). Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra da bu tarz yaşam alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu hayat biçimi, Türkler'i halk hekimliği, halk veterinerliği, halk takvimi gibi geleneksel ekolojik bilgiye dayanan bulgular elde etmekte ve bunları hayata geçirmekte uzmanlaştırmıştır. Beypazarı'nda yaylak-

kışlak yaşam düzeni hâlâ büyük ölçüde devam etmektedir. Sıcak mevsimlerde hayvanlara besleyici otlak alan bulmak üzere en çok tercih edilen yaylak alan, merkeze 10 km uzaklıktaki Tekke Yaylası'dır. Burada evler, yine ahşap malzemeden merkezdekilere bakarak daha derme çatmadır. Çünkü burada amaç konfor değil; hem besiciliğe dair öncelikler hem de ailelerin kış için yiyecek hazırlığıdır. Burada günler sokakta geçer, işler sokakta yapılır. Son yıllarda meteorolojik döngülere bağlı halk takvimi değişmiş, yaylaya çıkış, yayladan dönüş takvimi, ilk ve orta dereceli okulların kapanma ve açılma tarihlerine göre belirlenir olmuştur. Okulların kapanmasından bir hafta önce aile bireylerinden biriki kişinin gidip evin ahşap tabanını fırçalayarak temizlemesiyle yayla mevsimi açılmış olur. Böylece doğanın kucağında geçen yaz mevsimi, hayvanların serpilmesi, insanların zihin ve beden olarak tazelenmesi, yanı sıra kış hazırlıklarının yapılmış olmasının gönül rahatlığıyla sonbahara erişir.

Toplum ile kültür arasında birbirine dönüşlü bir ilişki açıktır. Hem toplum kültürün yaratıcısı, hem de kültür toplumun yaratıcısıdır. Bu ikisi, birbirlerinin iç dinamiklerini gerçekleştirirler. Söz konusu gerçekleşmeler, pek çok farklı belirleyicinin etkisiyle hayat bulur. Bu bağlamda, geleneksel ekolojik bilgi kültürün değişik sahaları gibi maddî kültür sahasındaki üretimlerde de son derece önemli bir faktördür. Maddî kültür ürünleri toplumsal yaşamını anlamak, kültürü anlamanın anahtarlarından biridir (Woodward 2016: 43). Öyleyse bu ürünler, kendilerini yapan, kullanan, muhafaza eden toplumların geleneksel dünya görüşünü yansıtan inançları, kültürel belleği, değerleri, tutum ve davranışları hakkında net ve mantıklı bilgiler sağlar. Geleneksel mimari de içinde oluştuğu toplumun ortak kabulleri ve doğaya karşı tavır alışları hakkında veriler taşır. O halde, "Mimari varlığın incelenmesi, orada bulunan insanın ve onun yaşamının da incelenmesi, dolayısıyla insan ya da insan gruplarının oraya yansıttığı kimliğinin ortaya çıkarılması demektir. Çünkü insan mekânla vardır. Mekân kavramını yaratan ve ortaya koyan, insanın ta kendisidir. İnsan günlük yaşamını geçirmek için çeşitli mekânlara ihtiyaç duyar" (Taşçıoğlu 2013: 45, 58). Sözü edilen mekânlar arasından bu çalışmada, bir kimsenin ya da bir ailenin içinde yaşadığı, pek çok yaşam etkinliği gerçekleştirdiği, bize hayal gücümüzü harekete geçiren bir "ilk evren" (Bachelard 2014: 33- 34) olarak "ev" seçilmiştir. Nitekim ev, geleneksel dünya görüşü ekseninde kalıcı olma, yerleşme, yaşam, bellek üretme, emek harcama vurguları taşıyan; bunu yaparken de etrafındaki ekosisteme uyumlanmış bir maddî kültür ürünüdür. Burada ev, ekolojik bilgi bağlamında Beypazarı alan örnekleminde incelenmiştir. Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes, *Çevre ve Ekoloji* adlı çalışmada, (2018: 17) ekolojinin her şeyden önce, aklı selîme dayandığına, hepimizin âşina olduğu fikirler taşıdığına, binlerce yıllık yaşam deneyimlerinden düşünceler yarattığına vurgu yapmaktadır. Fikret Berkes, Johan Colding ve Carl Folke'a ait bir başka çalışma (2000: 1251- 1262) ise, bunlara ilaveten, geleneksel ekolojik bilginin yerel olma niteliği üzerinde durur ve bu bilginin karmaşık sistemleri ve fonksiyonları yönetmede, tepki vermede ne kadar etkin rol oynadığı gözler önüne serer. Bu bağlamda, Claude Lévi-Strauss, halk hayatına dair geleneksel uygulamaları ve bunların öznelerini sınıflandırma konusunda, doğal çevrenin yerel halk tarafından algılanışını, bellek oluşturucu kuşaklararası bir süreç olarak değerlendirir (Levi-Strauss 2016: 41- 43). Geleneksel evleri yaparken varoluş tavırlarını sergile-

yen ustalardan bugün ancak üç kişinin hayatta olduğu gerçeği, ilişkili bilgilerin de yakın bir tarihte yok olacağı sonucunu göstermektedir. Halk arasında "marangoz" ve "dülger" olarak bilinen bu ustalardan 93 yaşındaki Abdullah Ertuğrul (Çillerin Abdullah), ve 75 yaşındaki Sabri Ustaoğlu, merhum Ziya Ustaoğlu'nun çıraklarıdır. Ziya Ustaoğlu da Mehmet Ustaoğlu'nun çırağıdır. Satılmış Köroğlu ise şu anda 58 yaşındadır. (Abdullah Ertuğrul ve Sabri Ustaoğlu ve Satılmış Köroğlu, Mülâkat, 12-13 Ağustos 2019). Ustalarından sadece kol kuvvetine dayalı uygulama bilgisini değil, usta- çırak ilişkisi içinde öngörülen insanî ve meslekî alanda edep, usûl bilgisini de miras almışlardır. Bu kişiler, Max Weber'in "alışkanlıklar, âdetler, ikinci bir doğa haline gelmiş inançlar tarafından belirlenmiş davranış" şeklinde tanımladığı "geleneksel davranış tipi"ni ve geleneğe göre davranmak için "ne bir amaç tasarlaması ne de heyecanla harekete geçirilmesi gerekir; sadece uzun bir uygulamayla yerleşmiş tepkiye uyar" (Aron 2017: 355) şeklinde tespit ettiği tutumları sergileyerek kendi gelenek çevrelerinin maddî kültürüne katkı sağlayan birer aktördür. Dolayısıyla bu aktörler, ekolojik çevrenin bütün bileşenlerini göz önünde tutarak akılcı süreçlerde inşa ettikleri evlerin içinde yaşanacak değerlere yön veren birer kültür yaratıcısıdır. İnşa faaliyeti, söz konusu geleneksel davranış tipinin uzun bir süreç içinde elde edilen kabulleri çerçevesinde gerçekleşir. Bu noktada Ruddle'ın, geleneksel ekolojik bilginin aktarılma süreci ve yapısı hakkındaki tespitleri konuya geniş bir perspektif sunar: Ekonomik etkinliklerde bilginin genç kuşaklara aktarımında, belirli yaş dönemleri gözetilir, farklı işler, yetişkinler tarafından benzer ve sistematik biçimde öğretilir, belirli bir iş bütünlüğü içinde bireysel görevler öğretilmesinde basitten karmaşığa doğru bir sıra izlenir, işler cinsiyete ve yaşa özgüdür, uygun cinsiyetin üyeleri tarafından öğretilir, işler belli bir yere özgüdür ve icra edilecekleri yerin özelliklerine göre kişiye ebeveynlerinden biri tarafından öğretilir, eğitim belirli dönemlerde gerçekleşir, belirli işler ve iş bütünlükleri için ödül ve ceza söz konusudur (Ruddle 1993: 18). Beypazarı'nda geleneksel ev yapımında uzmanlaşması istenen kişinin eğitimi 10-12 yaşlarında bir ustanın yanına çırak olarak verilmesiyle başlar. Her usta çırağını benzer bir eğitimden geçirir. Eğitim hem meslekî konuları hem de toplumsal hiyerarşik ilişkiler düzenini, iş ahlakını içerir. Örneğin babadan daha üstün görerek ustaya aksi cevap vermemek, koşulsuz saygı ve itaat göstermek bu eğitimin önemli parçasıdır. Çıraklık eğitimi ilk aşamada ufak tefek görevleri yerine getirerek, öğleyin ustanın evinden iş yerine yemek taşıyarak başlar, giderek mesleğin inceliklerini öğrenme ve uygulamayla devam eder. Meslek, Beypazarı ekolojisinin imkânları doğrultusunda özellikle ilkbahar, yaz, sonbahar mevsimlerinde erkekler tarafından icra edilir. Usta genellikle kişinin ya babası ya ailedeki bir başka büyüğü ya da yakın çevreden birisidir. Bu eğitim sisteminde ceza genellikle, rencide etmeksizin nasihatte bulunma, ödül ise meslekî beceri ve insanî erdem bakımından kendini kanıtlayan çırağı kalfalığa yükseltmek şeklindedir. Yukarıda kısaca sözü edilen eğitim süreci ve mesleğe dair kabuller ilçede evlerin yapımını üstlenen kişiler arasında belirgin bir gelenek çevresi oluşmasını sağlamıştır.

Doğal varlıkları örselemeden, onlarla çift yönlü ilişki kurabilmiş, geleneksel birikimi günümüze taşımış ustaların bugün sayıca az olması, olanların artık meslekten çekilmesi ve geleneksel yapıların tercih edilmemesi yüzünden yeni ustaların yetişmemesi; ayrıca betonarme yapılaşmanın hızla artışı, geleneksel evler hakkında sadece yapım ve yaşam bilgisini yok

etmeyip şu an zamana direnenlerin restorasyonu sırasında bile yerel malzeme ve tekniklerden uzaklaşmaya yol açmaktadır. Keskin bir şekilde doğadan kopuşa dikkat çeken Glassie'nin, "Restorasyon işinde çalışanlar evi çıplak bırakacak ve çürümesini hızlandıracak koruyucu dış tabakaları söküp atma eğilimindedirler" şeklindeki tespiti (Glassie 2006: 166), tam da Beypazarı'ndaki restorasyon faaliyetlerine işaret etmektedir. Bugün restorasyon çalışmaları, ilçedeki betonarme inşaatların ustaları tarafından yapılmaktadır. Çoğunlukla Çorum ve Kütahya illerinden çalışmak için Beypazarı'na gelen bu ustalar, hem geleneksel yapı tekniklerini tam olarak bilmedikleri için, hem de zahmetli olduğu için bu teknikleri uygulamamaktadır. Örneğin evlerin dış yüzey kaplaması, modern teknolojinin sunduğu yapıştırıcı ara malzemeler üzerine alçı sıvayarak yapılmaktadır (Kasım Baydar, Mülâkat, 13 Ağustos 2019). Rüzgâr, kar, yağmur ve güneşe karşı dayanıklı olmayan alçı dış yüzey, maalesef kısa süre sonra dökülmekte, yapılar çıplak kalmaktadır. Bu durum, kireç işleme ustalığının da tarihe karışma sürecini hızlandırmaktadır. Kireç ocakları da içine öteberi, çöp koyulan alanlar haline gelmiştir. Öte yandan çağın teknolojisi, besi kesmek, et kurutmak gibi gıda saklamaya yönelik davranışları gereksiz kılmış, pastırma yazı ifadesinin içeriğine, nedenine ve uygulanışına ait geleneksel bilgi unutulmaya yüz tutmuştur, ifade, uygulama alanından uzaklaşıp sözlü alanla sınırlı kalmıştır.

Sonuç

Her yerleşim birimi kendine özgü birtakım sosyo kültürel karakteristiklere sahiptir. Bu karakteristiklerin oluşmasında yaşamın farklı alanlarına dair geleneksel ekolojik bilginin önemli payı vardır. Bu çalışmada, insan yaşamının odağını teşkil eden ev, geleneksel ekolojik bilgi bağlamında, ele alınmış ve makale hacmine sığabilecek, birkaç örnekle yetinilmiştir. Yukarıdaki örnekler bile, dünya çapında faaliyet gösteren kurum ve örgütlerin geleneksel ekolojik bilgiyi koruma ve yaşatma faaliyetlerinin, bu bilgilerin giderek yok olma sürecini durduramayacağı; sadece yavaşlatacağını göstermektedir. On yedinci yüzyılda Avrupa'da başlamış, zamanla neredeyse bütün dünyayı etkisine almış olan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerinin tamamı şeklinde değerlendirilen modernlik ile bilim ve teknolojinin güç birliğiyle biçimlenen modern endüstri, doğal yaşamı önceki kuşaklarca hayal bile edilemeyecek yollarla değiştirmektedir (Giddens 2018: 9, 64). Kapitalist düzen, toplumların en küçük birimlerine kadar nüfuz etmiştir. Dolayısıyla, önceki kuşaklardan miras kalabilmiş bilgi bugün, geçmişte olduğundan çok daha kıymetlidir. Geleneksel değerler, doğaya duyulan derin saygı her geçen gün zayıflamaktadır. İnsanoğlunun dört bir yanını sarmış olan ve durmaksızın artış gösteren endüstriyel yapılar ve faaliyetler, en küçük yerleşim alanlarını bile işgal eden betonarme binalar, sonu gelmez kimyasal atıklar, dünyanın iklim dengesini, biyolojik çeşitliliği, doğal kaynakları geri dönülemez şekilde olumsuz etkilemektedir. Giddens'in ifadesiyle, "geri gitmek artık mümkün değildir" (Giddens 2013: 328). Yine de ileriye bakarak, bugün elimizde kalan değerlerin ve kaynakların mümkün olduğunca sürdürülebilmesi için ulusal ve uluslararası platformda çok duyarlı, acil ve etkin çalışmalar yapmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın alan örneklemesi olan Beypazarı'nda bahçelerin bilge habercisi baykuşlar, baharı müjdeleyen kutsal leylekler, ağaçkakanlar, sincaplar, ağaç dalları arasında kuş yuvaları günümüzden beş yıl öncesine kadar halkın neredeyse bir arada yaşadığı canlılarken, bugün onları yılda bir kez görenler

bile kendini şanslı saymaktadır. Yoğun ağaç kesimi, endüstriyel atıklar, plansız yapılaşma ve bunlar nedeniyle sel baskınları, toprak kayması arttığı için besiciler hayvanlarını otlatacak yeşil alan bulmakta zorluk çekmektedir. Bu yüzden ya hayvanlarını otlatmak için uzak alanlara gitmek ya da besicilikten vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Geleneksel ekolojik bilgi doğrultusunda inşa edilmiş evlerin bir kısmı bugün işlev değişimine uğrayarak kültür turizminin birer enstrümanı haline gelmiş ve ticarethaneye dönüşmüştür. O halde ihtiyaç duyulan çalışmalar holistik bakış açısı ile tasarlanmalı ve yaptırım gücüne sahip olmalıdır. Yerel halkın geleneksel bilgisi çalışmalara muhakkak dahil edilmelidir. Örneğin, Beypazarı ölçeğinde, evlerin restorasyonu sırasında doğal malzeme kullanımı ve sıvama yöntemleri yeniden hayata geçirilmelidir. Çevre, ve ekonomi politikaları oluşturularak genç kuşaklara yerel malzemelerin işlenmesi, kullanılması, hayvan, bitki, toprak, su kaynaklarının geleneksel yöntemle en verimli, en iyi niyetli yaklaşımla işletilmesi gerektiği, öğretilmelidir. Halkbilimi araştırma kadroları içinde geleneksel ekolojik bilgiye sistemli bir şekilde yer verilmeli, âdetler, inançlar, uygulamalar belli alanların ekosistemleri bağlamında değerlendirilerek halkın geleneksel dünya görüşüne ait veriler holistik bakış açısı ile kayıt altına alınmalı, yanı sıra bilgilerin özgün halleri korunarak hayata geçirilmesi sağlanmalıdır. Dolayısıyla halkbilimi alanında elde edilen veriler, modern yaşam koşulları altında ileriye dönük stratejiler oluşturmada etkin rol oynamalıdır.

NOTLAR

1 Türk halkbilimi alanında, geleneksel ekolojik bilgiye değinen şu çalışmalar örnek verilebilir:

Açа, Mehmet, "Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/ İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri" *Halk Bilimi El Kitabı*. Ed. Mustafa Açа. Konya: Kömen Yayınları, 2016.

Yolcu, Mehmet Ali. "Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. 16 (24) (Bahar 2018): 63- 77.

Özdemir, Nebi. "Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18 (1) (Yaz 2018): 1-28.

Çevre bilimleri alanında yapılmış şu çalışma, Türk halkbilimine dair bilgiler içermektedir:

Büyükşahin, Ferhat. *Sarıkeçili Yörükler'in Kültür-Çevre İlişkisi İçinde Geleneksel Ekolojik Bilgilerinin Araştırılması*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.

Uluslararası platformda geleneksel ekolojik bilginin korunması ve fikrî mülkiyet yaklaşımları hakkındaki görüşler şu kaynakta ortaya konmuştur:

Semiz, Özgür, "Geleneksel Bilgi, Folklor ve Fikri Mülkiyet Hukuku: Yerel Kollektif Bilginin Hukuki Korunması". *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı*. (Ed. Tekin Memiş).Ankara: Yetkin Yayınları, 2015 (1) 377-402.

KAYNAK KİŞİLER

Abdullah Ertuğrul, Yerel Yapı Ustası, Mülâkat Tarihi: 13, 15 Ağustos 2019.

Kasım Baydar, Tatlı Kireç İşleme Ustası, Mülâkat Tarihi: 13 Ağustos 2019.

Hamdi Yılmaz, Elektrik Teknisyeni, Mülâkat Tarihi: 10- 11 Ağustos 2019.

Mehmet İhsan Okyay, Elektrik Teknisyeni, Mülâkat Tarihi: 10 Ağustos 2019.

Sabri Ustaoğlu, Yerel Yapı Ustası, Mülâkat Tarihi: 12 Ağustos 2019.

Satılmış Köroğlu, Yerel Yapı Ustası, Mülâkat Tarihi: 12 Ağustos 2019.

KAYNAKÇA

Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev. Alemdar Korkmaz. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017.

Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.

Baudrillard, Jean. *Nesneler Sistemi*. Çev. Oğuz Adanır. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Bektaş, Cengiz. *Halk Yapı Sanatından Bir Örnek Bodrum*. Tasarım Yayın Grubu, 1996.

Berkes, Fikret. *Sacred Ecology*. New York: Routledge Taylor Francis Group, 2008.

____. "Traditional Ecological Knowledge In Perspective". *Traditional Ecological Knowledge Concepts and Cases*.Ed. Julian T. Inglis. Ottawa: International Development Research Centre, 1993. 1- 9.

Berkes, Fikret ve Colding, Johan ve Folke, Carl. "Rediscovery Of Traditional Ecological Knowledge As Adaptive Management". Ecological Applications. 10 (5) (October 2000), 1251-1262.

Bookchin, Murray. *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017.

Butler, Caroline. "Local Knowledge and Contemporary Resource Management Historicizing Indigenous Knowledge Practical and Political Issues". *Traditional Ecological Knowledge And Natural Resource Management* Ed. Charles R. Menzies. ABD: Nebraska University Press, 2006, 107- 126.

Capra, Fritjof. *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası.* Çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Carson, Rachel. *Sessiz Bahar*. Çev. Çağatay Güler. Ankara: Palme Yayıncılık, 2011.

Çobanoğlu, Özkul. "Geleneksel Dünya Görüşü Veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler". *Millî Folklor* 45 (Bahar 2000): 12- 14.

Dahl, Arthur Lyon. "Traditional Environmental Knowledge And Resource Management In New Caledonia". *Traditional Ecological Knowledge A Collection Of Essays.* Ed. Robert E. Johannes. Gland, İsviçre ve Cambridge: The World Conservation Union, 1989. 57-66.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.

Dollot, Louis. *Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür.* Çev. Özlem Nudralı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Eldem, Sedat Hakkı. *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1955.

Eliade, Mircea. *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Emiroğlu, Kudret ve Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Esin, Emel. *Türklerde Maddî Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

Giddens, Anthony. *İklim Değişikliği Siyaseti.* Çev. Erhan Baltacı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.
____. *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2018.

Glassie, Henry. "Halk Mimarisi Hakkında III". *Millî Folklor*. 69 (Bahar 2006): 164- 168.

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. Haz. İsmail Aka ve Kâzım Yaşar Kopraman. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Johannes, R.E.. "Integrating Traditional Ecological Knowledge and Management with Environmental Impact Assessment". *Traditional Ecological Knowledge Concepts and Cases.* Ed. Julian T. Inglis. Ottava: International Development Research Centre, 1993. 33-39.

Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

Kışlalıoğlu, Mine ve Berkes, Fikret. *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

Kuban, Doğan. *Mimarlık Kavramları*. Ankara: Yem Yayın, 2016.
_____ . *Türk Ahşap Konut Mimarisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Kutlu, Muhtar. "Yaşayan Bir Alt- Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü" *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri C. I.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992. 59- 66.

Leopold, Aldo. *A Sand County Almanac and Sketches Here And There*. ABD: Oxford Üniversitesi Yayını,1968.

Levi-Strauss, Claude. *Yaban Düşünce*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. 2016.

Odum, Eugene P. ve Barrett, Gary V.. *Ekolojinin Temel İlkeleri.* Çev. Prof.Dr. Kani Işık. Ankara: Palme Yayıncılık, 2016.

Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2009.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi.* Ankara: İş Bankası Yayınları, 1977.

Özen, Ramazan. "İnşaat Malzemesi Olarak Ahşap; Avantaj ve Dezavantajları". *Anadolu'nun Ahşap Evleri*. Ed. Aysun Özköse. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001. 1- 18.

Ruddle, Kenneth. "The Transmission of Traditional Ecological Knowledge". *Traditional Ecological Knowledge Concepts and Cases.*Ed. Julian T. Inglis. Ottava: International Development Research Centre, 1993. 17 31.

Taşçıoğlu, Melike. *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân*. İstanbul: Yem Yayın, 2013.

Tont, Sargun A. *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.

Ülgener, Sabri F. *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*. İstanbul: Derin Yayınları, ty..

Wavey, Robert. "International Workshop on Indigenous Knowledge and Community-based Resource Management: Keynote Adress". *Traditional Ecological Knowledge Concepts and Cases*.Ed. Julian T. Inglis. Ottava: International Development Research Centre, 1993. 11-16.

Woodward, Ian. *Maddî Kültürü Anlamak*. Çev.Ferit Burak Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.